वाग्भटः "पाचकं तिलमात्रं स्यात् काठिन्याद्यास्य दोषता । अनुष्टक्षुत्पिपासाविलतं पित्तं पाकोष्णदर्शनैः । क्षुत्तृट्रुचिप्रभामेधाधीशौर्यतनुमार्दवैः । पित्तं यच्चालकं तच्च पक्वामाशयमध्यगम् । पञ्चभूतात्मकत्वेऽपि यत्तैजसगुणोदयम् । त्वक्तद्रवत्वं पाकादिकर्मणानलयन्त्रितम् । पचत्यन्नं विभजते सारकिट्टौ पृथक् तथा । तत्स्थमेव पित्तानां शेषाणामप्यनुग्रहम् । करोति बलदानेन पाचकं नाम तत्स्मृतम्" । ननु यदि पित्ताग्न्योरभेदस्तदा कथं दृतं पित्तस्य शमकभग्नेदीपकमिति । तथा मतस्याः पित्तं कुर्वन्ति न च तेऽग्निदीप्तिकरा इति । तथा समदोषः समाग्निश्चेत्यपि वक्तुं न युज्यते । तथा "द्रवं स्निग्धमधोगञ्च पित्तं वह्निरतोऽन्यथेति" । अत्रोच्यते । पित्तमग्नेः सन्तताधिष्ठानम् । तथा चोक्तं तन्त्रान्तरे "अग्निर्भिन्नगुणैर्युक्तः पित्तं भिन्नगुणैस्तथा । द्रवं स्निग्धमधोगञ्च पित्तं वह्निरतोऽन्यथा । तस्मात्तेजोमयं पित्तं पित्तोष्मा यः स शक्तिमान् । स चञ्चरति कुक्षिस्थः सर्वतो धमनीमुखैः । स कायाग्निः स कायोष्मा स पक्ता स च जीवनम् । अनन्यगतिरित्येवं देहे कायाग्निरुच्यते" अन्यच्च "वामपार्श्वाश्रितं नाभेः किञ्चित् सोमस्य मण्डलम् । मन्मध्ये मण्डलं सौर्यं तन्मध्येऽग्निर्व्यवस्थितः । जरायुमात्रप्रच्छन्नः काचकोशस्य दीपवत्" । तथा च मधुकोषे "द्रवतेजःसमुदायात्मकस्यापि पित्तस्य तेजो भागोऽग्निरिति" । तेन पित्तमप्यग्निवन्मन्यते अतितापितायोगोलकवत् । परमार्थतस्तु अग्निः पित्ताद्भिन्न एवेति सिद्धान्तः । अतएवाह रसप्रदीपे "जाठरो भगवानग्निरीश्वरोऽन्नस्य पाचकः । सौक्ष्म्याद्रसानाऽऽददानो विभक्तुं नैव शक्यते । नाभौ मध्ये शरीरस्य विशेषात् सोममण्डलम् । सोममण्डलमध्यस्थं विद्यात्सूर्यस्य मण्डलम् । प्रदीपवत्तत्र नृणां स्थितो मध्ये हुताशनः । सूर्यो दिवि यथा तिष्ठंस्तेजोयुक्तैर्गभस्तिभिः । विशोषयति सर्वाणि पल्वलानि सरांसि च । तद्वच्छरीरिणां भुक्तं ज्वलनो नाभिमाश्रितः । मयूखैः पचते क्षिप्रमन्नानाव्यञ्जनसंस्कृतम् । स्थूलकायेषु सत्त्वेषु यवमात्रः प्रभाणतः । सूक्ष्मकायेषु सत्त्वेषु तिलमात्रः प्रभाणतः । कामकीटपतङ्गेषु बालमात्रोऽवतिष्ठते" इति । पुनः प्रकृतमनुसरति "रञ्जकं नाम यत्पित्तं तद्रसं शोणितं नयेत् । यत्तु साधकसंज्ञं तत्कुर्याद् बुद्धिं धृतिं स्मृतिम्" । धृतिं मेधाम् "यदालोचकसंज्ञं तद्रूपग्रहणकारणम् । "भ्राजकं कान्तिकारि स्यात्त्वाभ्यङ्गादिपाचकम्" यातायातादिनिरूपणे । स्थानान्तरे तत्रैव पित्तप्रकृतिक उक्तो यथा "पित्तप्रकृतिको यादृक् तादृशोऽयं निगद्यते । अकालपलितो गौरः क्रोधी स्वेदी च बुद्धिमान् । बहुभुक् ताम्रनेत्रश्च स्वप्ने ज्योतींषि पश्यति । अग्रामकेशः क्षमी स्थूलो बहुवीर्यो महाबलः । पित्तं वह्निर्वैद्युतं वा तद्यस्य पित्तोद्रिक्तस्तीव्रतृष्णो बुभुक्षुः । गौरोष्णाङ्गस्ताम्रहस्तोद्भिन्नरक्तः शूरोमाणी पिङ्गकेशोऽल्पलोमा" । पित्तस्योपशमहेतुरक्तस्तत्रैव "तिक्तस्वादुकषायशीतपवनच्छायानिशाशीजनच्छोतृच्छामृष्टहयन्त्रवारिजलदस्त्रीगात्रसंस्पर्शनम् । सर्पिःक्षीरविरेकसेकरुधिरस्रावप्रदेहादिकं पानाहारविहारभेषजमिदं पित्तं प्रशान्तिं नयेत्" । पित्तप्रकोपकारणान्युक्तानि "कट्वम्लोष्णविदाहितीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधाभिहननव्यायामसद्यादिभिः । भुक्तेऽजीर्यति भोजने च शरदि ग्रीष्मे तथा प्राणिनां मध्याह्ने च यथार्द्धरात्रसमये पित्तप्रकोपो भवेत्" भावप्र० "पित्तञ्च तिक्ताम्लरसञ्च सारकं तृष्णं द्रवं तीक्ष्णमिदं मधौ बहु । वर्षान्तकाले शरदर्द्धरात्रे मध्यन्दिने ऽस्ताप्युदिते च कुप्यति" राजनि० ।

पित्तघ्न त्रि० पित्तं हन्ति हन-टक् । १पित्तनाशकद्रव्ये स्त्रियां ङीप् । सा च २गुडूच्यां शब्दच० ।

पित्तज्वर पु० पित्तनिमित्तो ज्वरः शाक०त० । प्रैत्तिके ज्वरे ज्वरशब्दे २१७१ पृ० माधवकरोक्तं तल्लक्षणं द्रष्टव्यम् ।

पित्तद्राविन् पु० पित्तं द्रावयति द्रु-णिच् णिनि । मधुरलम्बीरे राजनि० ।

पित्तधरा स्त्री सुश्रुतोक्ते कलाभेदे "षष्ठी पित्तधरा नाम या कला परिकीर्त्तिता । एकामाशयमध्यस्था यकृच्छ्लीहा प्रकीर्त्तिता" । [रक्तपित्तशब्दे कलादि द्रष्टव्यम् ।

पित्तरक्त न० पित्तसंसृष्टं रक्तम् । रक्तपित्ते रोगे राजनि० ।

पित्तल त्रि० पित्तमस्त्यस्याधिकत्वेन विद्यते० मत्व० । १पित्तबहुले । पित्तं लाति ला-क । २सुवर्णाह्वभेदे रीतौ ३भूर्जपत्रे शब्दमा० ४तोयपिप्पल्यां स्त्री मेदि० । रीतिश्च द्विविधा यथोक्तं राजनि० "एका स्निग्धा मृदुः पीता सुरङ्गा सूक्ष्मपत्रिणी । हेमोपमा शुभा मध्या जात्या रीतिः प्रकीर्त्तिता" । "रीतिरप्यपरा शुक्लाताम्रश्च यवदश्च च । पित्तलस्य शुभा ज्ञेया स्वयोनिसदृशा जनैः । संयोगस्य प्रभावेन तस्यान्येऽपि शुभा स्मृताः । रीतिकायुगलं कृष्णं तिलश्च सवर्णं रसे । शोधनं पाण्डुरो-